

Kouluelämä

Snellmanin ajan Helsingissä

Jugendsali 25.1.–26.2.2006

KOULUELÄMÄÄ SNELLMANIN AJAN HELSINGISSÄ

Lukijalle	2
J. V. Snellman 1806–1881	3
J. V. Snellmanin ajan Helsinki	7
Uudelleen rakennettu kaupunki	7
Kehittyvä teollisuuskaupunki	8
Uudistuspolitiikka, kunnallistekniikka ja julkinen liikenne	9
Kielikysymys Snellmanin ajan Helsingissä	11
Kouluelämää Helsingissä 1800-luvulla	13
Ruotsinvallan aikainen koulujärjestelmä	13
Kansanopetuksen alkuvaiheet	13
Köyhäinkoulut ja vuoro-opetuskoulu	13
Suomalainen koulu	15
Sunnuntaikoulut	16
Pientenlastenkoulut	16
Kouluolot ennen kansakoulujen perustamista	17
Varsinaisen kansakoulun synty	17
Kansakoulujen perustaminen Helsingissä	17
Oppikoulujen perustaminen	19
Vuoden 1872 koulujärjestyksen vaikutus oppikoulujen perustamiseen	20
Ylioppilastutkinto	22
Ammattikoulut	22
Opetuksen tavoitteet ja sisältö	23
Oppilaiden arvostelua J. V. Snellmanin hengessä	26
Helsingin kouluolojen kehitysvaiheita 1800-luvulla	28

Lukijalle

Johan Vilhelm Snellmanin syntymästä on kulunut 200 vuotta 12.5.2006. Snellman oli 1800-luvun tärkeimpiä suomalaisia ajattelijoita ja lukeutuu edelleen Suomen merkittävimpiin suurmiehiin. Hänen kunniakseen järjestetään vuonna 2006 tapahtumia ja juhlallisuuksia niillä paikkakunnilla, joilla hän asui elämänsä aikana. Snellman asui yli puolet elämästään Helsingissä ja teki täällä suuren osan elämäntyöstään mm. toimiessaan professorina, senaattorina ja valtiopäivämiehenä. Helsingin kaupungin tietokeskuksen ja Helsingin kaupunginmuseon yhteistyönä toteuttama Kouluelämää Snellmanin ajan Helsingissä -näyttely kuuluu Helsingin kaupungin Snellman juhluvuoden ohjelmaan. Näyttely on tarkoitettu erityisesti koululaisille.

Näyttelyssä esitellään Johan Vilhelm Snellmanin (1806–1881) elämää, Snellmanin ajan Helsinkiä sekä kouluelämää. Snellmanin aika oli suurten muutosten aikaa Helsingille ja kouluelämälle; Helsinki kasvoi pikkukaupungista maan pääkaupungiksi ja kehittyväksi teollisuuskaupungiksi, kansanopetus yleistyi, luotiin kansakoulu- ja oppikoulujärjestelmät sekä aloitettiin suomenkielinen opetus. Kaikessa toiminnassaan Snellman ajoi suomalaisen kansallisuuden ja suomen kielen asemaa. Hän toimi myös aktiivisesti suomenkielisen opetuksen, tyttöjen koulutuksen ja opetusmenetelmien kehittämisen puolesta.

Näyttelyssä on esillä mm. valokuvia ja karttoja 1800-luvun Helsingistä, kouluelämää kuvaavaa aineistoa mm. valokuvia, kouluesineistöä ja opetusvälineitä. Näyttelyn oheisaineistoksi on laadittu näyttelyn sisältöä laajemmin kuvaava historiikki. Näyttelytyöryhmään ovat kuuluneet Helsingin kaupungin tietokeskuksen kaupunginarkistosta arkistotoimen päällikkö Eeva Miettinen, erikoistutkija Merja Aartolahti, tutkija Panu Haavisto, konservaattori Usko Heinonen, erikoistutkija Martti Helminen, erikoistutkija Carl-Magnus Roos ja projektitutkija Jukka Tukkimäki sekä Helsingin kaupunginmuseosta tutkija Marja Pehkonen ja museolehtori Sauli Seppälä. Lisäksi Helsinki-tiedotus Jugendsalin edustajat näyttelypäällikkö Kirsi Hasu ja johtava tiedotusneuvoja Elisa Kuulas ovat osallistuneet näyttelyn suunnitteluun. Kiitämme valtakunnallisen Snellman 200 vuotta -juhlahankkeen pääsihteeriä dosentti Raimo Savolaista saamastamme arvokkaasta tuesta.

Näyttelytyöryhmän puolesta

Eeva Miettinen
Arkistotoimen päällikkö

J. V. Snellman 1806–1881

Johan Vilhelm Snellman oli 1800-luvun tärkeimpiä suomalaisia ajattelijoita ja lukeutuu yhä Suomen merkittävimpiin suurmiehiin. Hän toimi mm. kirjailijana, toimittajana, professorina ja senaattorina sekä vaikutti ratkaisevasti suomen kielen oikeuksia koskevan julistuskirjan ja oman rahan saamiseen. Hän asui yli puolet elämästään Helsingissä.

Johan Vilhelm Snellman syntyi 12.5. 1806 Tukholmassa, jossa hänen Pohjanmaalta kotoisin olleet vanhempansa merikapteeni Christian Henrik Snellman ja Maria Magdalena (os. Röring) olivat opiskelleet ja avioituneet. Johan Vilhelm oli seitsemän vuotta vanha, kun perhe muutti takaisin Suomeen. Perhe asettui Pohjanmaan merenkulun keskukseen Kokkolaan lähelle sukulaisia. Perheen äiti kuoli seuraavana vuonna. Vuonna 1820 isä osti Ala-Härmästä Palo-nimisen tilan ja meni samana vuonna uudelleen naimisiin.

Johan Vilhelm sai muutaman vuoden ajan yksityisopetusta Kokkolan pedagogiossa. Kymmenvuotiaana hänet lähetettiin opiskelemaan Oulun triviaalikouluun, jota myös hänen isänsä oli käynyt. Snellmanin kouluopinnot päättyivät Oulun paloon vuonna 1822.

Triviaalikoulun jälkeen Snellman kirjoitautui samanaikaisesti Johan Ludvig Runebergin ja Elias Lönnrotin kanssa Turun akatemiaan tavoitteenaan papin ura. Hän toimi opintojen ohella kotiopettajana Kokkolassa. Opinnot keskeytyivät vuonna 1827 Turun paloon, jonka jälkeen hän vaihtoi pääaineensa filosofiaksi ja muutti opiskele-

maan Helsinkiin siirrettyyn yliopistoon. Opiskeluajanaan hän omaksui vaikutteita hegeliläisestä filosofiasta. Hegelistä poiketen hän korosti valtion sijasta kansakunnan ja kansallishengen merkitystä sivistyksen edellytyksenä. Snellman valmistui filosofian kandidaatiksi vuonna 1831 ja dosentiksi neljä vuotta myöhemmin. Hän työskenteli Helsingin lyseossa opettajana vuosina 1833–1836. Opiskelu- ja dosenttiaikanaan Snellman osallistui aktiivisesti ylioppilaskunnan ja Lauantaiseuran toimintaan sekä puolusti kiivaasti akateemista itsehallintoa. Yliopiston konsistorio erotti Snellmanin virastaan kiivaiden mielipiteiden ja itsepintaisten periaatteiden vuoksi.

Snellman vietti vuodet 1839–1842 Ruotsissa ja Saksassa. Noina vuosina hänen tieteellinen tutkimustyönsä ja julkaisutoimintansa olivat vilkkaimmillaan. Hän julkaisi

Öljymaalaus, tuntematon ruotsalainen maalari, yksityiskokoelma. Museovirasto

mm. oppikirjoja, pääteoksenaan pidetyn kirjan Valtio-oppi sekä kirjoitti poleemiseen Freja-lehteen Tukholmassa. Myös Snellmanin kansallinen ohjelma muotoutui matkan aikana. Hänen mielestään suomenkielinen rahvas oli sivistettävä.

Helsinkiin palattuaan Snellman havaitsi akateemisten uraväylien olevan edelleen tukossa jyrkkien mielipiteidensä ja kansanvillitsijän maineensa vuoksi. Hän muutti vuonna 1843 syrjäiseen Kuopioon yläalkeiskoulun rehtoriksi. Rehtorin viran ohessa hän toimitti vuosina 1844–1846 ruotsinkielistä Saima-lehteä, joka oli merkittävä suomalaisen sivistyselämän valveuttaja. Snellman kirjoitti Saimassa tärkeinä pitämistään asioista; mm. kansakoulujen perustamisesta ja koulukurista. Lehti lakkautettiin kumouksellisuuden vuoksi. Snellman

siirtyi kirjoittamaan Elias Lönnrotin nimissä ilmestyneeseen kulttuuripoliittiseen ja yhteiskuntakriittiseen Litteraturbladet-lehteen. Käytännöllisempiä neuvoja hän jakoi Maamiehen Ystävä -lehdessä.

Snellman avioitui vuonna 1845 kuopiolaisen apteekkarin tyttären Johanna (Jeanette) Wennbergin kanssa. Perheeseen syntyi seitsemän lasta, joista viisi eli aikuisikään. Jeanette kuoli vuonna 1857. Snellman muutti perheineen vuoden 1849 lopulla Helsinkiin, jonne oli suunnitteilla Snellmanin johtaman kauppaopiston perustaminen. Hanke kuitenkin kariutui viranomaisten vastustukseen.

Aleksanteri II:n noustua Venäjän valtaistuimelle Suomen yhteiskunnalliset olot vapautuivat. Muutamia vuosia Henrik Borgströmin kauppahuoneella konttoristina ja

J. V. Snellmanin perhe. J. V. Snellman, Hanna Snellman, Karl, Henrik, Johan Ludwig ja Wilhelm Snellman. Museovirasto

englantilaisen vakuutusyhtiön asiamiehenä toiminut Snellman kutsuttiin vuonna 1856 Aleksanterin yliopiston siveysopin ja tieteiden järjestelmän professoriksi. Yliopistokautenaan Snellman edisti aktiivisesti kansanopetusta toimimalla mm. Helsingin vuo-ro-opetuskoulun johtokunnan puheenjohtajana ja suomalaisen kansakoulun perustamisen tukijana.

Snellmanin julkinen valtiomiesura alkoi vuonna 1863 tapahtuneella nimityksellä Senaatin jäseneksi ja valtiovaraintoimistukunnan päälliköksi. Hän vaikutti ratkaisevasti siihen, että vuoden 1863 asetus suomen kielen oikeuksista saatiin aikaan. Asetuksessa todettiin, että suomen kielen tulee olla tasa-arvoinen ruotsin kielen kanssa kaikessa suomenkielistä väestöä koskevassa hallinnossa. Hän osallistui myös mm. raha-

uudistuksen toteuttamiseen ja kansanopetuksen perustan luomiseen. Suomi sai vuonna 1865 oman virallisen rahayksikön, markan. Snellman ei tavoitellut toiminnal-laan Suomelle valtiollista itsenäisyyttä, vaan hänelle riitti autonominen Suomi, jossa val-litsi omaleimainen kansallinen kulttuuri ja tietoisuus kansallisesta identiteetistä. Hänen ajamansa uudistukset mm. suomen kielen aseman parantaminen, oma raha, rautatieverkoston rakentaminen ja valtio-päiväelämän elvyttäminen, muodostivat kuitenkin tärkeän perustan Suomen it-senäistymiselle.

Aleksanteri II aateloi Snellmanin vuonna 1866 tunnustuksena pitkästä ja ansiokkaas-ta palveluksesta. Snellman toimi aatelissää-dyn edustajana valtiopäivillä vuosina 1867, 1872 ja 1877.

J. V. Snellmanin vastaanottohuone Yrjönkadun kodissa. Museovirasto

Snellman erosi senaattorin virastaan vuonna 1868 jouduttuaan kiistaan kenraalikuvernööri Nikolai Adlerbergin kanssa Riihimäen–Pietarin rautatien rakentamisesta ja rakennustyövoimana käytetyistä suurten nälkävuosien kuihduttamista työläisistä.

Eronsa jälkeen Snellman toimi Suomen Hypoteekkiyhdistyksen toimitusjohtajana vuosina 1869–1881.

Johan Vilhelm Snellman kuoli 4.7.1881 Danskarbyn maatilalla Kirkkonummella.

Vuonna 1939 Snellmanin kuva julkaistiin 5000 markan setelissä. Se oli ensimmäinen raha, jossa oli historiallisen henkilön muotokuva. Kansallismuseo.

J. V. Snellmanin ajan Helsinki

Uudelleen rakennettu kaupunki

Keisari Aleksanteri I julisti Helsingin 8.4.1812 Suomen suuriruhtinaskunnan pääkaupungiksi. Helsinki oli tuhoutunut pahoin tulipalossa 17.11.1808. Helsinkiä Porvoon valtiopäivillä vuonna 1809 edustanut Erik Borgström vetosi suoraan keisari Aleksanteriin uudelleenrakentamisen puolesta. Keisari oli Helsingille suojea ja hänen suojeeluksessaan kaupunki kaavoitettiin ja rakennettiin komeaksi Suomen suuriruhtinaskunnan pääkaupungiksi. Kolmentuhannen asukkaan satamakaupunki aloitti uuden vaiheen historiassaan.

Valtioneuvos J. A. Ehrenström laati uuden asemakaavan, jonka tunnuspiirteenä olivat suorat, pitkät ja leveät kadut sekä säännölliset korttelit. Puistokadut ja kivitalot tekivät monta kertaa palaneen kaupun-

gin entistä paloturvallisemmaksi. Kaupungin torin laidoilta purettiin kirkko, raatihuone ja päävartio, vieläpä hautausmaakin ta-soitettiin uuden monumentaalisen keskusaukion, tulevan Senaatintorin tieltä.

Vuonna 1816 saatiin uudelleenrakentamisesta vastaamaan preussilainen arkkitehti Carl Ludvig Engel. Hän suunnitteli Helsinkiin yhteensä 30 julkista rakennusta: kirkkoja, kasarmeja, sairaaloita, yliopiston, observatorion, teatterin, kylpylän ja ravintoloita. Lisäksi hänen valvonnassaan rakennettiin yli 600 asuinrakennusta Helsinkiin. Empiretyylisen pääkaupungin rakentamisen saatiin valmiiksi 1850-luvulle tultaessa, jolloin Nikolainkirkko, nykyinen Helsingin tuomiokirkko, vihdoinkin vihittiin käyttöön vuonna 1852. Kaupungissa oli asukkaita jo yli 15 000.

Näkymä Kallioliinan huvilasta Eteläsatamaan yli Makasiinirannan. Eugen Hoffers 1860-luku. Helsingin kaupunginmuseon kuva-arkisto.

Helsinkiin muutti runsaasti uutta väkeä: virkamiehet joutuivat siirtymään pääkaupunkiin keskusvirastojen mukana. Kun Turku vuonna 1827 oli palanut, tuli Helsingistä seuraavana vuonna myös yliopistokaupunki. Yliopiston myötä kaupunkiin muuttivat yliopiston opettajat ja opiskelijat. Osa uudisasukkaista tuli parempien ansiomahdollisuuksien houkuttelemana. Rakennustöitä oli kaupungissa runsaasti. Kaupungin porvarit rakensivat 1700-luvulla rakennettuihin taloihinsa kolmannen kerroksen ja vuokrasivat niistä asuntoja senaattoreille ja professoreille sekä uuden keskushallinnon virkamiehille.

Kehittyvä teollisuuskaupunki

Helsingistä tuli 1800-luvun aikana Suomen suurin teollisuuskeskus ja ainoa suurkaupunki.

Kaupungin asema kulutuskeskuksena oli teollisuuden monipuolistumisen ja nopean

kehityksen edellytys. Vanhastaan Helsingissä oli teollisesti tuotettu ennen muuta kulutustavaroita kaupunkilaisten käyttöön. Koneteollisuuden nousu alkoi höyryvoiman ansiosta 1800-luvun puolivälissä. Vuonna 1875 oli asukkaita 30 793 henkeä. Kasvun ja kehityksen edellytyksinä olivat hyvät liikenneyhteydet sisämaahan ja ulkomaille. Rautatie Hämeenlinnaan avattiin v. 1862 ja Pietariin v. 1870.

Työpaikat houkuttelivat kaupunkiin runsaasti väkeä. Vanhan keskustan puutalot saivat väistyä kivisten asuinkerrostalojen ja liikerakennusten tieltä. Helsinki laajeni myös alueellisesti kaupungin kaavoittaessa lisää rakennusmaata. Kaupungissa alkoi 1870-luvulla jälleen voimakas rakennuskausi. Teollistumisen myötä varallisuus maassa kasvoi. Puutalovaltainen keskusta muuttui tiiviiksi, mannermaiseksi kivikaupungiksi. Uusi vallitseva rakennustyyli oli uusrenessanssi. Helsinki kasvoi korkeutta ja siirtyi infrastruktuurissaan omaan luokkaansa Suomen kaupunkien joukossa.

Näkymä Siltavuorelta Kruununhaasta yli Töölönlahden. Oikealla Siltasaari, taustalla konsuli F. Kiseleffin sokeritehdas Töölössä. Keskellä merenlahtea erottuu hyvin v. 1862 rautatietä varten valmistunut ratapenger. C. A. Hårdh 1867. Helsingin kaupunginmuseon kuva-arkisto.

Uudistuspolitiikka, kunnallistekniikka ja julkinen liikenne

Uusi kunnallislaki vuodelta 1873 muutti perusteellisesti hallintojärjestelmän laajentaen kaupunkien toimivaltaa ja velvollisuuksia yhteiskunnan eri aloille. Kaupungin vastuulle tulivat kunnallistekniikka, koululaitos, sairaanhoito ja köyhäinhuolto. Kaupunginvaltuusto aloitti Helsingissä toimintansa tammiukuussa 1875 puheenjohtajanaan Leo Mechelin.

Juomavesi otettiin Helsingin kaupungin yleisistä kaivoista. Kaupunki oli joutunut kärsimään vesipulaa kuivina vuosina. Saastunut vesi oli varmasti yhtenä syynä Helsingin synkälle lapsikuolleisuusluvulle. Joka neljäs helsinkiläinen pikkulapsi kuoli ennen ensimmäistä syntymäpäiväänsä 1800-luvun

puolivälissä. Tilanne parani 1870-luvulla niin, että enää kuoli vain joka seitsemäs vauva. Koleraakin esiintyi 1800-luvun Helsingissä laajoina epidemioina monta kertaa. Koleraan kuoli enemmän kaupunkilaisia kuin ruttoon edellisellä vuosisadalla. Vaikka kolera voitettiin lääketieteen ansiosta ja valistustyön ansiosta pikkulapset saivat mahdollisuutensa, vesiongelma oli yhteiskunnallinen kustannuskysymys.

Vesijohtoverkostoa alettiin suunnitella 1860-luvulla. Vesijohdon rakentamisesta tehtiin sopimus berliiniläisen Neptun Continental-Wasserwerks -osakeyhtiön kanssa. Rakennustyöt aloitettiin 1872. Töitä valvoi insinööri Robert Huber. Raakavesi pumpattiin Vantaanjoesta Vanhankaupungin kosken luona ja johdettiin puhdistus- ja suodatuslaitteen kautta verkostoon ja vesivarastoon - Vesilinnanmäelle. Helsingin kaupunki lunasti v.1875 Neptun-yhtiöltä

Erottajan kaivo vuosina 1867–1872. Yleisillä kaivoilla oli keskeinen merkitys ennen vesijohtoverkkoa, joka otettiin käyttöön v. 1876. Vasemmalla nykyisen Ruotsalaisen teatterin Esplanadin puoleinen pääty. Helsingin kaupunginmuseon kuva-arkisto.

vesijohtolaitoksen, mutta vuokrasi sen Robert Huberille. Vesijohtoverkko otettiin käyttöön 1876. Puhtaasta vedestä on viisi helsinkiläissukupolvea käyttänyt nimitystä ”huuberi”. Kaupungin haltuun verkosto siirtyi v. 1880.

Sähkötekniikan kehittäminen ja sähkön-jakelu oli yksityisyritteliäisyyden varassa. D. J. Wadén sai senaatilta vuonna 1882 luvan yleisen puhelinlaitoksen ja keskuksen perustamiseen Helsinkiin. Wadén oli anonut lupaa jo edellisenä vuonna, mutta senaatti oli esittänyt asian ensin keisarille. Suomen ensimmäinen puhelinkeskus aloitti toimintansa kesäkuussa 1882, jolloin puhelinliittymiä oli 140. Ensimmäinen kaukopuhelinjohto vedettiin 1885 Helsingistä Porvooseen.

Kolme vuotta käyttökelpoisen sähkölampun keksimisen jälkeen maistraatti antoi v. 1884 D. J. Wadénille luvan rakentaa sähkölaitoksen ja luvan asentaa johtoja katuja yli taloihin, jotka halusivat sähkövaloa. Helsingin Sähkövalaistus Osakeyhtiö perustettiin v. 1890. Se alkoi jakaa sähkövirtaa Laivanvarustajankadun varrelle rakenne-

Vuokra-ajureita Senaatintorilla Keisarillisen Aleksanterin yliopiston edessä. C. A. Hårdh 1860-luku. Helsingin kaupunginmuseon kuva-arkisto.

tusta voimalaitoksestaan koko eteläiseen Helsinkiin. Gottfried Strömberg puolestaan perusti v. 1898 tehtaansa yhteyteen Sörnäisiin voimalaitoksen, josta alettiin jakaa sähkövirtaa Pitkängsillan pohjoispuolisiin kaupunginosiin.

Helsingissä hoidettiin kuljetukset 1800-luvulla hevosilla. Tavaraliikenteen hoitivat kuorma-ajurit, joille maistraatti antoi toimiluvan. Henkilöliikenteestä huolehtivat maistraatin valvomat vuokra-ajurit, joilla oli tunnistamisen helpottamiseksi vuonna 1818 annetun määräyksen mukainen peltinen numerolaatta. Maistraatti sääti kuljetustaksat ja kyytiä oli odotettava määrättyillä paikoilla Senaatintorilla ja Kasarmitorilla.

Ensimmäisen yrityksen joukkoliikenteen luomiseksi teki kauppias G. R. Silfverblad, joka ryhtyi kuljettamaan matkustajia hevosomnibussilla. Toisen yrityksen teki vuonna 1881 insinööri Daniel Fraser anoesaan kaupunginvaltuustolta raitiotien perustamislupaa. Marraskuussa 1887 perustettiin Omnibus-osakeyhtiö liikennöimään kolmella reitillä. Jo lokakuussa 1889 yhtiö anoi toimilupaa raitiotieliikenteelle. hevosraitiovaunuilla alettiinkin liikennöidä jo 1890. Sähköraitiovaunut aloittivat liikennöinnin 4.9.1900. Ensimmäisiä sähköraitiovaunuja kutsuttiin ”Kummereiksi” sillä sähköistyksen suorittaneen dresdeniläisen O. L. Kummer toimitti uudet raitiovaunut. Kun saksalaiset insinöörit olivat opettaneet kuljettajia kolme päivää, heille anottiin maistraatilta ajolupaa. Vuonna 1907 kuljettiin Helsingin yksiraiteisella verkostolla 5 miljoonaa henkilöä.

Kielikysymys Snellmanin ajan Helsingissä

Vuonna 1815 kaupungissa asui 4276 henkeä. Suomenkielisiä oli arvion mukaan 1810-luvulla n. 200 henkeä, jotka olivat enimmäkseen palvelusväkeä. Ruotsin kielen asema lujittui entisestään 1820-luvulla. Pääkaupunkiasema ja yliopiston siirto Helsinkiin 1828 johtivat ruotsinkielisen virkamieskunnan ja sivistyneistön suureen muuttoon Turusta ja Viipurista. Ruotsinkielisyys ei Helsingissä ole koskaan koskenut vain ylimpiä säätyjä, vaan myös palvelusväestä ja ruumiillisen työn tekijöistä valtaosa oli ruotsinkielisiä. Helsingin työväen luokka oli 1900-luvun alkuvuosikymmenille asti kaksikielinen.

Valtaosa muuttajista tuli aluksi ruotsinkieliseltä Uudeltamaalta, mutta 1820–1852

muuttajista jo neljännes tuli suomenkieliseltä alueelta. Ruotsin kielen arvostuksesta johtui, että suomenkieliset muuttajat halusivat nopeasti sopeutua vieraskieliseen ympäristöön ja useat suomenkieliset oppipojat ja kisällit muuttivat Helsinkiin muuttonsa jälkeen heti suomalaiset sukunimensä ruotsalaisiksi! Samalla tavalla tekivät kauppiaat ja porvaritkin.

1800-luvun Helsinki oli varsin monikansallinen kaupunki. Uusi pääkaupunki houkutteli ulkomaalaisia yrittäjiä. Suurimpana ryhmänä olivat venäläiset kauppiaat. Esimerkiksi Kiseleffit, Sinebrychoffit ja Uschakoffit olivat varsin nopeasti kaupungin varakkaimpien porvareiden joukossa. Vuonna 1850 venäläissyntyisten osuus oli 40 % koko Helsingin kauppiaskunnasta. Myös saksalaisten tulokkaiden osuus Helsingin elinkeinoelämässä oli näkyvä: Tilgmannit, Stockmannit ja Pauligit kotiutuivat tänne.

Bulevardin ja Läntisen Heikinkadun (nyk. Mannerheimintie) kulma v. 1870. Liikekyltti on ruotsin- ja venäjän kielillä. Helsingin kaupunginmuseon kuva-arkisto.

Saksalainen seurakunta perustettiin kaupunkiin vuonna 1858. Helsingin uudet kauppiasperheet sulautuivat nopeasti ruotsinkieliseen väestöön, sillä ruotsi oli heille helpompi kieli kuin suomi. Venäjän vallan aikana syntyivät myös Helsingin juutalais- ja tataariyhteisöt. Juutalaiset harjoittivat aluksi pienimuotoista narinkkakauppaa omalla torillaan, mutta nousivat vähitellen merkittävään asemaan yhdessä tataarien kanssa pääkaupungin kauppiaskunnassa.

Kielikysymys jatkui eliitin sisällä. Kieliriita jakoi Suomen ”herrat” kahdeksi herraluokaksi, jotka kilpailivat virkapaikoista ja taistelivat talousvallasta. Fennomania oli aatteellinen herätys, jonka poliittinen tavoite

oli suomalaisen valtion rakentaminen. Se oli ollut myös J. V. Snellmanin aatteellinen päämäärä. Alettiin puhua suomea, laitettiin lapset suomenkieliseen kouluun ja suomennettiin nimet. Venäjä tuki fennomaniaa, koska siellä nähtiin ruotsalaisissa separatismia.

Kasvavan muuttoliikkeen vaikutuksesta Helsinki suomalaistui nopeasti 1800-luvun lopulla ja niinpä vuoden 1900 väestölaskennassa oli enemmistö kaupunkilaisista suomenkielisiä.

J. V. Snellmanin 100-vuotispäivänä 1906 otettiin yleisesti käyttöön uudet suomennetut sukunimet. Osa Snellman-suvunkin jäsenistä otti käyttöön nimen Virkkunen.

Yksityiskohta Kjerrströmin kartasta vuodelta 1878. Siihen on merkitty Snellmanin perheen kodin sijainti Yrjönkatu 24:ssä vuosina 1855–1881. Helsingin kaupunginarkisto.

Kouluelämää Helsingissä 1800-luvulla

Ruotsinvallan aikainen koulujärjestelmä

Koululaitos palveli ruotsinvallan aikana lähes yksinomaan pappiskoulutusta. Se koostui 1–2-luokkaisista pedagogioista, 4–5-luokkaisista triviaalikouluista sekä kolmi-vuotisesta lukiosta. Helsingin seudun tärkein koulukaupunki oli Porvoo, jossa toimi maan ainoa lukio. Vasta vuonna 1843 julkaistu uusi koulujärjestys syrjäytti Ruotsinvallan aikuisen koulukäytännön.

Kansanopetuksen alkuvaiheet

Suomi liitettiin Venäjään 1800-luvun alussa Suomen sodan jälkeen. Triviaalikoulun toiminta oli keskeytynyt sotavuosina, mutta olojen rauhoituttua koulun toiminta aloitettiin uudelleen. Kouluun perustettiin

1820-luvulla apologista eli kirjoitus- ja luvunlaskuluokka ala-asteeksi. Helsingin koululot kohenivat oleellisesti, kun yliopisto siirrettiin kaupunkiin vuoden 1827 Turun palon jälkeen. Helsingin triviaalikoulu lakkautettiin vuonna 1841. Sen tilalle perustettiin ala- ja yläalkeiskoulu. Ala-alkeiskoulun toiminta kesti vain vuoden ja siitä kehittyi 4-luokkaisen yläalkeiskoulun eli oppikoulun esiaste.

Köyhäinkoulut ja vuoro-opetuskoulu

Helsingissä kansanopetusta varten oli erilaisia kouluja jo ennen varsinaisen kansakoulun alkua. Näistä ensimmäinen oli Ehrens-värdin Suomenlinnaa vuonna 1762 perustama laivapoikakoulu. Koulussa opetettiin merimiestaitojen ohessa kirjoitusta ja laskentaa. Ehrensvärdin kuoltua seuraava Viaporin komendantti ylläpiti koulua omilla va-

Pienoismalli, joka kuvaa Helsingin suurtoria 1800-luvun alussa. Oikealla vuonna 1759 valmistunut taitekattonen triviaalikoulu ja kellotorni. Helsingin kaupunginmuseon kokoelmat.

roillaan linnakkeen miehistölle ja heidän lapsilleen. Vähän myöhemmin linnakkeessa aloitti toimintansa ns. köyhien koulu, joka sai varoja lahjoituksista, satamamaksuista, sakkotuloista ja kolehdeista. Upseerien lapsille järjestettiin yksilöllisempää kotiopetusta. Kaupungille vuonna 1814 vahvistetun köyhäinhoidon ohjesäännön mukaan köyhäinhoidon johtokunnan oli huolehdittava köyhäintaloon otettujen lasten koulutuksesta. Kaupungin puolelle perustettiin ensimmäinen tavallisen kansan lapsille tarkoitettu ns. köyhien koulu Katajanokalle vuonna 1817. Tämän neiti Bernströmin koulun oppiaineina olivat vain lukeminen ja kristinoppi. Köyhäinkoulu siirtyi vuonna 1824 Nikolainkadun eli myöhemmän Snellmaninkadun köyhäintaloon. Laajennuksen jälkeen siellä opiskeli satakunta 5–17-vuotiaista oppilasta. Koulun aloittavilla saattoi olla ikäeroa kymmenenkin vuotta. Koulussa siirryttiin yhdelle opettajalle suuren oppilasmäärän takia vuoro-opetusjärjestel-

mään, jossa vanhemmat koululaiset osallistuivat nuorempien opetukseen. Kaikki osallistuivat lukemisen, kirjoituksen ja laskennon opetukseen. Köyhäinkoulu sulautui vuonna 1837 lahjoitusvaroin perustettuun Helsingin varsinaiseen pojille tarkoitettuun vuoro-opetuskouluun. Se toimi Kasarinkatu 21:ssä sijainneessa kaksikerroksisessa Engelin suunnittelemissa kivirakennuksessa. Helsingin vuoro-opetuskoulu oli järjestyksessä maan kolmas Turun ja Vaasan jälkeen.

Jo ennen poikien vuoro-opetuskoulua oli Helsingin rouvasväki perustanut vuonna 1834 yksityisen köyhien tyttöjen koulun, jota nimitettiin käsityökouluksi ja joka laajensi köyhäinkoulun tarjoamaa aamuopetusta iltaapäivisin käsitöillä. Tästä jatko-osasta muodostui muutamien vuosien kuluttua köyhäinhoitojohtokunnan alainen tyttöjen vuoro-opetuskoulu. Poikien ja tyttöjen koulut olivat vierekkäisillä tonteilla ja ne yhdistettiin vuoro-opetuskouluksi vuonna

Granbergin koulu Katajanokalla sijaitsi suunnilleen samalla paikalla kuin Uspenskin katedraali nykyään. Puukaiverrus, Rudolf Åkerblom. Helsingin kaupunginmuseon kuva-arkisto.

1840. Tämän koulun yhteydessä toimi aluksi yksityinen pientenlastenkoulu.

Poikien vuoro-opetuskoulussa oli 1850-luvulla yli 200 oppilasta ja tyttöjen puolella lähes saman verran. Oppilaat eivät välttämättä käyneet säännöllisesti koulussa ja vain harva suoritti koko oppimäärän. Vuoro-opetuskoulu oli muodollisesti kaksikielinen. Lapsia piti opettaa omalla äidinkiellään, mutta käytännössä koulu oli ruotsinkielinen. Snellmanin tultua koulun johtokunnan puheenjohtajaksi vuonna 1857 asiaan tuli muutos. Koulun otettiin toinen suomenkieliseen opetukseen keskittyvä opettaja.

Suomalainen koulu

Johan Vilhelm Snellman vaikutti keskeisesti Helsingin suomalaisen koulun kehittymiseen toimiessaan vuoro-opetuskoulun johtokunnan puheenjohtajana. Koulun ensimmäinen opettaja Jaakko Länkelä nimeää Snellmanin suomenkielisen kansakoulun alullepanijaksi. Tämä yksityinen suomen-

kielinen koulu aloitti vuonna 1858 vuokrahuoneistossa Kruununhaassa. Varsinaisen opettajan lisäksi opetuksesta huolehtivat palkattomina opettajina toimineet ylioppilaat, virkamiehet ja naimattomat naiset. Suomalaisen koulun toiminta haki muotojaan seuraavina vuosina. Aluksi oppilaiden määrä pysyi alhaisena. Vuonna 1859 suomenkielisiä lapsia oli myös vuoro-opetuskoulussa ja ”rouvasihmisten ja yliopistolaitten” ylläpitämässä koulussa. Koulun toiminta vakiintui vasta 1860-luvulla, jolloin se alkoi saada seurakunnan tukea ylläpitoon 400 ruplaa kaupungin vaivaskassasta ja oppilaiden määrä alkoi kasvaa.

Köyhäinkoulun leimastaan huolimatta yksityistä suomalaista koulua voidaan pitää Helsingin suomenkielisen kansakoulun alkuna, sillä se muutettiin vuoden 1857 kansakouluasetuksen julkaisemisen jälkeen toiseksi varsinaiseksi alemmaksi kansakouluksi.

Varsinainen kansakoulu aloitti vuoro-opetuskoulun tiloissa vuonna 1867 julkaistun kansakouluasetuksen jälkeen.

Engelin vuoro-opetuskoulua varten suunnittelema kivirakennus Kasarmi-katu 21:ssä. Tiloissa toimi myöhemmin kansakoulu. Museovirasto.

Sunnuntaikoulut

Papiston johtamia pyhäkouluja oli maassa ollut jo 1700-luvulla. Helsingissä papiston johtamia sunnuntaisia opetushetkiä oli ainakin 1830-luvulta lähtien. Käsityöläisten johtamia sunnuntaikouluja perustettiin vuonna 1842 julkaistun käsityöläisten asemaa koskeneen asetuksen jälkeen. Asetuksen mukaan oppipoika pääseminen kisälliksi edellytti, että hän osasi kirjoittaa ja hallitsi neljää laskutapaa. Oppipoikien opetusta varten kaupunkien oli perustettava valtionapua saavia ja manufaktuurijohtokunnan alaisia sunnuntaikouluja. Koulut muutettiin vuonna 1859 kaksiluokkaisiksi, niiden ohjelmaa laajennettiin ja niihin liitettiin arkisin toimivat iltakoulut. Sunnuntaikouluissa käytiin epäsäännöllisesti ja vain kolmannes oppilaista oli yleensä paikalla. Vuosina 1842–1862 vain 20 % suoritti koko oppimäärän.

Pientenlastenkoulut

Helsinkiin perustettiin vuonna 1840 yksityinen pientenlasten koulu kolmen professorin ja eräiden liikemiesten toimesta. Koulu toimi aluksi vuoro-opetuskoulun tiloissa, mistä se muutti vuonna 1847 omaan taloon Robertinkadulle. Aleksanteri II:n kaudella koulun ylläpitoon kerättiin lisäveroa ja koulu nimettiin keisarinnan mukaan Marian asylyksi eli turvakodiksi. Helsingissä aloitti toinen pientenlastenkoulu vuonna 1859 omassa Mariankadulle rakennetussa koulutalossaan nimeineuvos Sedmigradskyn testamenttilahjoituksen turvin. Koulun oppilaat olivat 3–7-vuotiaita. Pientenlasten kouluissa oli yleensä noin 100 lasta. Koulut muuttuivat 1860-luvulla leikkikeskeisemmiksi fröbeliläisiksi lastentarhoiksi.

Sedmigradskyn pientenlastenkoulu, Mariankatu 16. Museovirasto.

Kouluolot ennen kansakoulujen perustamista

Ennen varsinaisten kansakoulujen perustamista vain 60 % helsinkiläisistä lapsista kävi koulua. Vain muutama prosentti oppilaista sai suomenkielistä opetusta. Helsingissä toimi 1860-luvun alussa useita yleissivistäviä arkisin toimivia julkisia kouluja, kuten julkiset ala- ja yläalkeiskoulut, ruotsinkielinen tyttökoulu, fruntimmeskolan, kunnalliset vuoro-opetuskoulut tytöille ja pojille, pikkulastenkoulut, Tarkka-ampujapataljoonan koulu sekä Kreikkalais-venäläisen seurakunnan koulu. Näissä kouluissa oli yhteensä yli 1000 oppilasta. Lisäksi kaupungissa toimi yksityisiä kouluja, kuten Helsingin lyseo, lähes 30 pienempää ”mamsellikoulua”, Tekninen reaalikoulu, Merikoulu, Lähetyskoulu sekä Venäläinen junkkarikoulu. Ammatillisissa kouluissa oli yhteensä 148 oppilasta ja yleissivistävissä kouluissa 2000 oppilasta. Oppilasmäärältään suurin koulu oli käsityöläisten sunnuntaikoulu. Siellä oli 349 oppilasta. Vähävaraisilla ei ollut varaa yksityisiin alkeiskouluihin. Kirkko huolehti yleisestä kansanopetuksesta ylläpitämällä ns. köyhäinkouluja. Vuoro-opetuskoulu aloitti toimintansa köyhäinkouluna, mutta 1860-luvulle tultaessa sitä kävivät muutkin kuin vähävaraisten perheiden lapset.

Varsinaisen kansakoulun synty

Muissa Pohjoismaissa kansakoulu oli toiminnassa jo 1840-luvulla. Suomessakin kansallinen herätys ja Snellman ajoivat kansanopetuksen kehittämistä. Vasta Aleksanteri II:n valtaannousun jälkeen kansakou-

luasiaa lähdettiin kehittämään Uno Cygnauksen suunnitelmien pohjalta. Erilaisten komiteavaiheiden jälkeen annettiin 11.5.1866 asetus kansakoulutoimen järjestämisestä. Asetuksen mukaan kunkin kaupunkiseurakunnan oli pidettävä huolta kansanopetuksesta ja niiden tuli ”niin monta ja niin laveita kansakouluja asettaa ja ylläpitää, että kaikki ne lapset, jotka eivät kotonansa tahi muissa kouluissa saa samanvertaista tahi laveampaa opetusta, tulevat kahdeksannesta ikävuodesta alkaen ja aina neljenteen toista vuoteensa sillä muotoa opetuksi,” kuin säädetään. Lain mukaan koulujen perustaminen oli kaupunkien velvollisuus, mutta ne saivat järjestää kouluolonsa vapaasti. Asetuksessa kaupunkien ja maalaiskuntien vastuut erosivat, sillä alkuopetus jäi maalla kotien ja kirkon vastuulle, mutta kaupunkeihin säädettiin alemmat kansakoulut 6–10-vuotiaille lapsille. Kouluolojen uudistuksessa koulutoimi erotettiin kirkon hallinnosta vuonna 1869 ja sitä johtamaan perustettiin koulutoimen ylihallitus.

Kansakoulujen perustaminen Helsingissä

Helsinkiin perustettiin syksyllä 1867 neljä alempaa kansakoulua, kaksi ruotsinkielistä ja kaksi suomenkielistä. Suomenkielisten koulujen toimitilat sijaitsivat Kirkkokatu 11:ssä ja Iso-Robertinkatu 59:ssä. Ruotsinkieliset koulut toimivat Kasarmikadun vuoro-opetuskoulun tiloissa ja Fredrikinkatu 47:ssä. Alempiin kansakouluihin ilmoitettiin 224 oppilasta ja opetus alkoi lokakuun alussa. Koulut toimivat pääasiassa vuokratiiloissa lyhyillä vuokrasopimuksilla, minkä vuoksi koulujen osoitteet vaihtuivat aluksi

tiuhaan. Vuoro-opetuskoulusta kehitetty yläkoulu aloitti kaksi vuotta alakoulun jälkeen. Opetusta annettiin erikseen suomenkielisille ja ruotsinkielisille sekä tytöille ja pojille. Suurin osa oppilaista oli ruotsinkielisiä. Yläkoulussa oli neljä vuosiluokkaa, mutta oppilasmäärät laskivat ylöspäin mentäessä ja vain harvat kävivät koko koulun. Helsingin kansakouluohjesäännön mukaan alakoulun opetusryhmässä piti olla vähintään 30 ja enintään 50 oppilasta. Yläkoulun ryhmässä sai olla enintään 60 oppilasta. Näistäkin rajoista voitiin joustaa. Tyttökoulujen opettajilla oli 100 oppilaan luokat. Yläkansakoulujen luokkakoko pieneni 1870-luvulla. Tilaongelmia ratkaistiin mm. vuoroluvulla, joka otettiin käyttöön jo 1872 ainakin Kasarmikadun koulussa, missä samoja tiloja

käyttivät ensin aamulla yläkoululaiset ja ilta-päivällä alaluokat.

Kansakoulujen lisäksi perustettiin lainminlyödyille alakouluian ohittaneille lapsille omat valmistavat koulut 1870-luvulla, jolloin niissä oli noin 10% kansakoulujen oppilasmäärästä. Yläkouluiän ohittaneille kaupungin piti järjestää iltaopetusta. Kansakoulua seuraava jatkokoulu alkoi opettajien järjestämänä yksityisopetuksena ja muuttui vuonna 1885 osaksi kunnallista kansakoulua.

Helsingin kansakoulujen ensimmäisessä ohjesäännössä vuonna 1867 määrättiin, että alakansakoulu oli tarkoitettu 7–10-vuotiaille lapsille. Vuonna 1870 annetun toisen ohjesäännön mukaan yläkansakouluun sai ottaa 9 vuotta täyttäneitä lapsia.

Kasarmikadun kansakoulun alaluokka keväällä 1902. Museovirasto.

Opetusiän katsottiin päättyvän 14-vuotiaana. Ikärajoista ei kuitenkaan oltu tarkkoja. Ensimmäisinä vuosikymmeninä ensimmäiselle luokalle otettiin 6-vuotiaita ja 14-vuotiaat eivät olleet harvinaisia alakansakoulussa. Yläkansakoulussa saattoi yli puolet oppilaista olla yli 14-vuotiaita, jopa 19-vuotiaita. Monet oppilaat viipyivät koulussa vain vähän aikaa, joten korkea ikärakenne ei näkynyt oppilaiden keski-iässä. Yläkansakoulussa pojat ja tytöt olivat eri luokissa ja luokat pidettiin tarkoin erillään, mieluummin eri kouluissa.

Kansakoululaitoksen alkuvuosina ei opettajille ollut säädetty varsinaisia kelpoisuusehtoja. Soveliaisuus toimeen riitti. Vaikka Jyväskylän seminaari aloitti toimintansa jo vuonna 1863, oli Helsingissä vielä kauan tyydyttävä muunlaisen koulutuksen saaneisiin opettajiin.

Helsingin kaupunki pyrki ensin säästämään koulumenoissaan vuokraamalla opetustiloja. Kansakoululaitos sai toisen oman koulurakennuksensa köyhäntalon yhteyteen silloiselle Nikolainkadulle eli nykyiselle Snellmaninkadulle vuonna 1871. Punavuoreen valmistui uusi koulu vuonna 1877, Annankadulle 1886 ja Porthaninkadulle 1890. Lisäksi koulu toimi ennen vuosisadan vaihdetta Tunturilaaksossa eli Fjälldalissa, Lapinlahdenkadulla entisessä Rouvasväen-yhdistyksen lastenkodissa sekä Hesperian ulkoilmaravintolassa. Kaupunki osallistui myös Vähä-Huopalahden ja Kumpulan alueiden koulujen kehittämiseen. Kaupunki sai toisen modernin suorkoulun Snellmaninkadulle entisen köyhäntalon koulun paikalle vuonna 1899.

Oppikoulujen perustaminen

Ruotsinvallan ajalta periytynyt Helsingin vanha triviaalikoulu oli kaupungin ainoa oppikoulu 1820-luvun lopulle asti. Koulu lakkautettiin vuonna 1841 ja sen toimintaa jatkoi yläalkeiskoulu uudessa koulutalossaan. Pääkaupunkiasema ja yliopiston siirtyminen Helsinkiin olivat vahvistaneet kaupungin sivistyneistön määrää ja yliopiston opettajain piiristä tulikin ensimmäisen yksityisen oppikoulun perustaja, historian professori J. H. Avellan. Hän perusti lyhytaikaiseksi jääneen oppikoulunsa vuonna 1829. Seuraavankin oppikouluhankkeen, Helsingfors lyceumin takana olivat yliopistomiehet muutamaa vuotta myöhemmin. Koulu sai opettajikseen mm. Runebergin ja Snellmanin, jotka kuuluivat Lauantaiseuraan.

Vuonna 1843 julkaistu uusi koulujärjestys antoi luvan perustaa kaksiluokkaisia kouluja myös tyttöjä varten ja vuoden 1856 koulujärjestys salli 2-, 3- tai 4-luokkaisten rouvasväenkoulujen perustamisen ”sivistyneempäin eli herraskaisten vanhempien tyttäriä varten”. Uudistuksen myötä syntyi myös ensimmäinen suomenkielinen oppikoulu Jyväskylään. Valtio perusti osin Snellmanin aloitteesta opettajien koulutukseen liittyvän mallikouluksi tarkoitetun normaalikoulun Svenska normallyceumin Helsinkiin vuonna 1864. Siihen liitettiin yläalkeiskoulu vuonna 1866. Koulu oli aluksi vain ruotsinkielinen. Sen suomenkielinen osasto ehti toimia vain muutaman vuoden ennen lakkauttamista kielipoliittisin syin vuonna 1871.

Tytöille oli 1800-luvun alkupuolella tarjolla opettajien ylläpitämiä yksityiskouluja kuten Sara Wacklinin pensionaatti ja Odert

Gripenbergin tyttöopisto (fruntimmerskola) 1830-luvulta alkaen. Valtion ruotsinkielinen tyttökoulu Fruntimmerskolan i Helsingfors avattiin vuonna 1844. Se oli aluksi kaksivuotinen sivistyneistön tyttöjä huolelliseen naiskasvatukseen perehdyttävä oppilaitos. Suomenkielinen Yksityinen tyttökoulu syntyi Helsinkiin vuonna 1869. Tyttökoulut luettiin 1840-luvulta lähtien koululaitokseen kuuluviksi ja viranomaiset ohjasivat ja valvoivat niiden ja niiden toimintaa.

Helsingissä oli 1870-luvun alkaessa neljä poikien oppikoulua, joista kolme ruotsinkielisenä sekä kaksi tyttökoulua. Koko maassa toimi tuolloin neljä suomenkielistä valtion poikaoppikoulua ja yksi suomenkielinen tyttökoulu. Koulujen valvonta siirtyi vuonna 1869 kirkolta Koulutoimen Ylihallitukselle.

Vuoden 1872 koulujärjestyksen vaikutus oppikoulujen perustamiseen

Koulujärjestystä uudistettiin vuonna 1872. Siinä määriteltiin oppikouluiksi lyseot, reaali-koulut ja tyttökoulut. Lyseot olivat 4- ja 7-luokkaisia ja kahdeksanvuotisia, reaali-koulut 2- ja 4-luokkaisia, tyttökoulut 4-luokkaisia. Helsingissä oli 7-luokkainen tyttökoulu. Oppikoulutoiminta haki vielä muotoaan. Suomalaiskansallinen liike ajoi suomenkielisten yliopistoon johtavan valtion oppikoulujen perustamista.

Koulujärjestystä korjattiin asetuksella vuonna 1883. Siinä annettiin määräykset alkeis-oppilaitoksista sekä määriteltiin oppikoulut uudelleen. Oppikouluiksi luettiin 8-luokkaiset klassilliset ja reaali-lyseot sekä kaksi- ja neliluokkaiset alkeiskoulut. Nyt avautui tie käytännöllisemmille yliopistoon

Ruotsalainen tyttökoulu, Bulevardi 18. Ståhlberg. Helsingin kaupunginmuseon kuva-arkisto.

Suomalaisen Yhteiskoulun V luokan retki Punavuoreen vuonna 1897.
Digitoitu teoksesta Helsinki ennen meitä.

johtaville suomenkielisille lyseoille. Tyttökoulujen asemaa kohennettiin asetuksella vuonna 1885. Niiden luokkaluku määrättiin viideksi, lukuun ottamatta Helsingin kahta tyttökoulua, joihin liittyi valmistavat luokat ja jatko-opistot.

Helsinkiin perustettiin uusia oppikouluja 1870- ja 1880-luvuilla. mm. ensimmäinen yhteiskoulu Läroverket för gossar och flickor ja normaalikoulun suomalaista osastoa korvaava yksityinen Suomalainen Alkeisopisto, josta tuli uudelleen 1886 Suomalainen Normaalikoulu. Maan vanhin suomenkielinen yhteiskoulu, Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu, aloitti samaan aikaan. Yhteiskoulujen määrä kasvoi ja tyttökoulujen supistui. Vuosisadan vaihteessa yksityisissä yhteiskouluissa oli jo enemmän tyttöoppilaita kuin yksityisissä tyttökouluissa. Reaalikouluista muotoutui 1870- ja 1880-luvuilla 5-luokkaisia kunnallisia reaali- ja porvarikouluja.

Suomalainen Normaalilyseo, Ratakatu 4.
Helsingin kaupunginmuseon kuva-arkisto.

Svenska Normallyceum, Unioninkatu 2.
Helsingin kaupunginmuseon kuva-arkisto.

Ylioppilastutkinto

Ylioppilastutkinto toimi yliopiston pääsy-tutkintona. Vuosisadan alkupuolella yliopis-toon otettiin tutkinnon kautta vuosittain 100–120 opiskelijaa. Vuodesta 1828 lähtien ylioppilastutkinto pyrittiin järjestämään lu-kioissa. Käytäntö ei kuitenkaan vakiintunut heti, vaan suurin osa opiskelijoista tuli yli-opistoon yksityisopintojen eli ns. ylioppilas-leipomoiden kautta. Vuosisadan puolivälis-tä lähtien lukion hyväksytty läpikäynti oli yli-oppilastutkinnon suorittamisen edellytyk-senä. Ensimmäiset naisylioppilaat valmistui-vat 1870-luvulla. Ylioppilaiden määrä kas-voi nopeasti vuosisadan vaihteen lähestyes-sä. Vuonna 1880 ylioppilaita valmistui 224 ja 1900 jo 491.

Ylioppilaita 1890-luvulla. Digitoitu teoksesta Helsinki ennen meitä.

1800-luvun puolivälissä valtaosa eli noin kaksi kolmasosaa ylioppilaista oli vielä sää-tyläiskotien lapsia. Tilanne alkoi muuttua suomenkielisten koulujen ja tyttökoulujen perustamisen jälkeen.

Ammattikoulut

Ammattikuntalaitos huolehti ammatillisesta opetuksesta aina 1800-luvun puolivälissä tapahtuneeseen lakkauttamiseen saakka. Mestareilta saadun opetuksen rinnalla toi-mivat jo ennen tätä käsityöläisille tarjoi-tut sunnuntai- ja iltakoulut, joissa annettiin yleissivistävää opetusta. Ammattikuntalai-toksen lakkauttamisen jälkeen oli ammatil-linen koulutus järjestettävä uudella tavalla. Vuosisadan loppupuolella perustettiin Hel-sinkiin useita ammattikouluja.

Helsingissä kerättiin yksityisin voimin varoja Ruotsin mallin mukaisen veistokou-lun perustamiseksi. Veistokoulu avattiin vuonna 1871 Kasarmintorin kansakoulun yhteydessä. Koulu sai pian kaupungin avus-tuksia ja se muutti ala-alkeiskoulun tiloihin Aleksanterinkadulle. Koulun opetusohjel-ma kasvoi 1880-luvulla mm. koneenkäyttä-jien, rakennusmestarien ja työnjohtajien kursseilla. Veistokoulusta muodostettiin vuonna 1885 Helsingin Ylempi käsityöläis-koulu, joka toimi myös näiden alojen opet-tajainkoulutuslaitoksena. Koulua varten ra-kennettiin uusi toimitalo Ateneum, Rauta-tientorin reunaan.

Taideyhdistyksen piirustuskoulu oli ollut toiminnassa vuodesta 1848 ja siellä koulu-tettiin myös piirustuksenopettajia. Ate-neumin valmistuttua piirustuskoulukin muutti sinne.

Musiikin opetus aloitettiin Helsingin musiikkiopistossa vuonna 1882. Se toimi ensin Saksalaisessa tyttökoulussa ja myöhemmin Unioninkadulla perustajansa Martin Wegeliuksen johdolla. Opistossa ovat opiskelleet mm. Sibelius, Armas Järnefelt, Erkki Melartin ja Selim Palmgren.

Helsinkiin perustettiin vuonna 1892 kaksi varsinaista ammattiin ohjaavaa ammattikoulua ns. Alempaa käsityökoulua. Toinen sijaitsi Annankatu 13:ssa ja toinen Neljäs linja 9:ssä.

Taideteollisuuskoulusta irtautunut Suomen Teollisuuskoulu aloitti toimintansa vuonna 1886 Aleksanterinkatu 52:ssa kouluttaen kone- ja rakennusosastoillaan jo kansakoulun käyneitä poikia. Tyttöjen puolella Käsityökoulu ja Helsingin kasvatusopillinen ruoanlaittokoulu käynnistyivät yksityisin voimin ja tuottivat uusia opettajia omille erikoisaloilleen.

Helsingin ensimmäinen kauppaoppilaitos aloitti vuonna 1882 ja toinen kokonaan suomenkielinen Suomen Liikemiesten Kauppaoppilaitos vuonna 1898.

Opetuksen tavoitteet ja sisältö

Kansakoulukasvatuksen tavoitteita pohdittiin kansakoulun perustamisvaiheessa asiakirjoissa ja kirjallisuudessa. Vuoden 1866 kansakouluasetuksessa ei kuitenkaan huomioitu kasvatustavoitteita. Kansakoulun isänä pidetty Uno Cygnaeus oli lähinnä hallintomies ja koulujärjestelmän rakentaja. Hän asetti kansakoululle sveitsiläisen ja saksalaisen kasvatuskäsityksen mukaisesti sosiaalipedagogisen tehtävän ja kristillissiveellisen kasvatuspäämäärän. Cygnaeus oli kiinnostunut myös alkuopetuksesta fröbeliläisen pikkulasten pedagogiikan hengessä.

Tytöt koulussa. Tussipiirros, August Mannerheim v. 1850. Helsingin kaupunginmuseon kuvaarkisto.

Hän korosti lapsenomaisuuden, havainto-opetuksen sekä leikinomaisen askartelun merkitystä.

Johan Vilhelm Snellman piti kansanopetuksen uudistamista ja kansakoulujärjestelmän kehittämistä tärkeänä. Snellman arvosteli ala-alkeiskoulujen opetusohjelmia työväenluokalle ja maalaisrahvaalle tarpeettomista oppiaineista. Hänen mielestä kansanopetuksen piti vaikuttaa kohottavasti kansan älylliseen ja sivistävään kasvatukseen. Opetuksen tason piti vastata väestön sivistystasoa. Hän ei kuitenkaan kiistänyt sitä, että koulu oli velvollinen vaikuttamaan ”koulukurin kautta oppilaittensa siveellisyyteen”. Snellmanin mielestä opetus on ”yksinkertaisesti sitä, että lapsi opetetaan lukemaan, minkä lisäksi tulevat yleiset valmiudet kirjoittaa, laskea, tietyt sielua sivistävät valmiudet kuten piirustus ja musiikki, ja esimerkiksi teollisuus- ja maanviljelyskouluissa muut ammatissa tarvittavat valmiudet”. Mutta muut aineet olivat hänen

mielestään ”erikoisasiaa” ja ”lukemiseen nähden verrattain vähäpätöistä”. Oppikouluopetuksessa Snellman piti tärkeimpänä omatoimisen lukutaidon ja kirjallisen ilmaisun opettamista sekä älyllisen sivistyksen edistämistä. Koulun tehtävänä oli ”tehdä opettajan ohjaus oppilaalle tarpeettomaksi, tehdä hänet vapaaksi”.

Snellman piti kansakoulunopettajan tehtävää vaikeampana kuin oppikoulunopettajan: ”Häneltä puuttuu nimittäin se sivistyneiden vanhempien huolenpito, josta jälkimmäisen oppilaat yleensä ovat osalliset, ja hän voi rakentaa oppilaissaan ainoastaan vähän viljellyn älyllisen kyvyn varaan.” Hän piti opettajakoulutuksen järjestämistä kansakoulujen edellytyksenä.

Koulujen opetuskielenä oli 1800-luvun puoliväliin saakka pääasiassa ruotsi. Sunnuntaikoulun ohella vuoro-opetuskoulussa oli tarkoitus antaa myös suomenkielistä opetusta, mutta se ei toteutunut ennen suomalaisen kansakoulun perustamista

Helsingin ylemmän tyttökansakoulun opettajattaret v. 1882. Museovirasto.

vuonna 1857. Snellman kirjoitti jo 1840-luvulla suomenkielisen opetuksen puolesta. Hänen mielestään suomenkielisille lapsille piti opettaa kouluissa suomen kielellä suomen kielioppia, Suomen historiaa, kansalliskirjallisuutta sekä kirjoitusharjoituksia. Suomenkielisiltä lapsilta meni ruotsinkielisessä koulussa monta vuotta hukkaan, ennen kuin oppivat riittävästi ruotsia ymmärtääkseen opetusta. Ajatuksiaan hän toteutti käytännössä toimiessaan Helsingin vuoro-opetuskoulun johtokunnan puheenjohtajana. Hänen puheenjohtajuuskautenaan perustettiin vuoro-opetuskoulun yhteyteen suomenkielinen kansakoulu vuonna 1857.

Opetuksen sisältö on määräytynyt kouluohjesääntöjen ja opetussuunnitelmien mukaisesti. Koulujen opetussuunnitelmat ovat vaihdelleet pelkästä lukujärjestyksen laatimisesta opetuksen tavoitteiden pohdintaa, opetusmenetelmiä ja -välineitä, oppimistulosten arviointeja sekä muita ope-

tukseen liittyviä asioita koskeviin suunnitelmiin. Koulutoimen ylihallitus julkaisi 3.3.1881 ensimmäiset valtakunnalliset Mallikurssit-nimiset ohjeet, jossa määriteltiin, mitä tietoja ja taitoja kansakoulussa oli opittava.

Köyhäinkouluissa opetettiin pääasiassa lukemista, kirjoitusta ja laskentaa. Perämies Granberg esimerkiksi opetti koulussaan lukemista, kirjoitusta, katekismusta sekä aritmetiikan perusteita. Hän korosti hyvän sisäluvun ja kauniin käsialan merkitystä.

Vuonna 1857 perustetussa suomenkielisessä kansakoulussa opetusohjelmaan kuului historia, kirjoitus, uskonoppi, laulu, tajunharjoitus ja ”pää-luvunlasku”. Kansakoulujen ensimmäisissä ohjesäännöissä selvitettiin myös opetussuunnitelman oppisisältöä. Esim. Helsingin alakansakoulun ohjesäännössä määrättiin, että oppilaille oli opetettava lukemista, kaunokirjoitusta, laskentaa, raamatunhistoriaa, piirustusta, lau-

Ukko Granbergin koulu. 1850-luku. Puukaiverrus, Rudolf Åkerblom. Museovirasto.

lua ja käsitöitä. Yläkansakoulun oppiaineiksi määrättiin vuonna 1870 uskonto, äidinkieli, maantieto, historia, mekaniikka, fysiikka, kemia, luonnontieto, piirustus ja käsityöt. Vuoden 1881 Mallikurssit-ohjeessa kansakoulujen oppiaineet olivat uskonoppi, äidinkieli, kirjoitus, maantiede, Suomen ja yleinen historia, laskento, mittausopillinen muoto-oppi, luonnontiede, kuvaanto, laulu, voimistelu ja käsityöt.

Oppilaiden arvostelua J. V. Snellmanin hengessä

Nykyisen perusopetuslain (1998) mukaan oppilasarvostelun tarkoituksena on ohjata, arvioida ja kannustaa opiskelua sekä kehittää oppilaan edellytyksiä itsensä arviointiin. Tavoitteena on eettisesti vastuullinen yhteiskunnan jäsen. Kouluopetuksen tulee edistää sivistystä ja tasa-arvoisuutta yhteiskunnassa. Johan Vilhelm Snellmanin eläessä

valtion, yhteiskunnan ja tasa-arvon käsitteet olivat toisenlaisia kuin nykyään. Korkeampiin tehtäviin vaadittava koulunkäynti oli kallista ja hankalammin järjestettyä kuin nykyään. Opintie ei ollut avoin kaikille. Koulutodistukset arvosteluineen olivat alun perin rehtorien antamia kirjallisia suosituksia. Kilpailun ollessa vähäisempää virkapaidat ratkaistiin suositusten ja tuttavuuksien perusteella. Snellmankin joutui luopumaan virastaan Helsingin Aleksanterin yliopistossa, sillä hänen luentonsa akatemian vapaudesta eivät miellyttäneet korkeakoulun silloista johtoa.

Nykyisten koulutodistusten kantamuu- to määriteltiin vuoden 1807 koulujärjestyksessä ja se muuttui nimellisesti päästötodistukseksi, jossa sanoin ja numeroin esitettiin arvostelu eri oppiaineissa, käytöksessä ja ahkeruudessa. Numeroarvostelu sai alkunsa ranskalaisista sotilaskouluista. Armeijan tavoin koululaitos saatiin toimimaan oppimiskoneena, mutta samalla valvovana, arvojärjestyksiin asettavana ja palkitsevana

*Koulussa noudatettiin tähän liitettyä
Lukujärjestystä.
Vanhemmat lapset.*

9—10	Maanantai. Uskonoppi.	Tiistai. Uskonoppi.	Keskiviikko. Uskonoppi.	Torstai. Uskonoppi.	Perjantai. Uskonoppi.	Lauanai. Uskonoppi.
10—11	Matematiikka.	Kansantiede.	Laulu.	Matematiikka.	Kansantiede.	Laulu.
11—12	Fik. ja Suom. Historian. Käsityöt.		Käsityöt.	Fik. ja Suom. Historian. Käsityöt.		Käsityöt.
3—4	Lomakirjoitus.			Lomakirjoitus.		
4—5	Kirjoitus.			Kirjoitus.		

Nuoremmat lapset.

9—10	Työskärjöt.		Sävel.	Työskärjöt.		Sävel.
10—11	Sävel.		Laulu.	Sävel.		Laulu.
11—12	Pöytäkirja.	Kirjoitus.	Työskärjöt.	Pöytäkirja.	Kirjoitus.	Työskärjöt.

Suomenkielisen kansakoulun lukujärjestys v. 1860. Digitoitu teoksesta Helsingin kansakoulun ensivuodet. Toim. J. Länkelä 1903.

koneena. Kun oppilaat istuivat luokassa arvojärjestyksessä opettajan valvovan silmän alla, taattiin kurin avulla yksilön tottelevaisuus. Koska kuri vahvistaa itseään, tietyt arvostelu-, alistus- ja harjoitusjärjestelmät sisäistyvät vähitellen itsekuriksi. Ruumiillista kuritusta ei enää tarvita. Näin valtio ja yhteiskunta saattoivat saada kuuliaisesta oppilaastaan irti parhaan mahdollisen hyödyn. Snellmanille suurta auktoriteettia edusti valtio ja korkeampi tietoisuus ihmisessä näkyi tietona valtiosta.

Myös opettajia arvosteltiin ja valvottiin. Snellmanin mielestä opettajaseminaarin johtajan vastuulla oli opettajiksi opiskelevien oppilaiden lisäksi koko maan koululaitoksen menestys. Opettajaopintoihin ei tullut hyväksyä ketään joilla ei ollut todistusta kristillisestä mielenlaadusta ja siveellisestä elämästä. Johtajan arvioitavina olivat halu ja taipumukset opettajan toimeen. Päästötodistusta ei saanut antaa kenellekään, joka ei opintojensa aikana osoittanut em. ominaisuuksia ja saavuttanut tarvittavia taitoja. Seminaariin pyrkijän tuli hallita äidinkielen luku- ja ymmärrystaito, sekä osata jonkin verran maantietoa, laskentaa ja kirjoitusta. Laulu- ja viulunsoittotaito kuuluivat myös pätevän opettajien vaatimuksiin. Kansakoulu luonteensa vuoksi edellytti Snellmanin mukaan tarkempaa opettajien ja oppilaiden valvontaa. Opettajien virat tuli asettaa määrräaikaisiksi, jottei kansankynttilöistä olisi tullut "keuhkoja herroja" vaan valistuneita talonpoikia.

Vielä 1860-luvulla sekä koulunkäynti että oppilasarvostelu oli Suomessa epäyhtenäistä. Vaikka jo 1840-luvulla Snellmanin mielestä kansan koulutus tuli järjestää siten,

että opetus olisi annettava pojille ja tytöille ”olemukseltaan samanlaisina” tyttöjä arvosteltiin eri tavoin. Pojan rikkomus ei ollut merkki yhtä pahasta luonteen viasta kuin tytön tekemänä. Köyhyys, perinnöllisyys ja älyllinen kehitys liitettiin toisiinsa. Käytöksen alennus päästökirjassa saattoi leimata oppilaan koko elämän. Käytännössä tämä tarkoitti pakollista jäämistä ylemmän koulutuksen ulkopuolelle, ei alennetun arvostuksen, vaan sen osoittaman luonnevian vuoksi. Käytöksen alennuksen sai esimerkiksi röyhkeydestä, opettajan käskyä vastustavasta käytöksestä, tappelusta tai varkaudesta. Tulokinnavaraisia ja hankalaimin arvioitavia olivat siveellisyysrikkomukset: törkeiden kuvien piirteleminen, ruokottomat puheet ja kirjoitukset.

[illegible]

Koulutodistus v. 1872. Kaupunginmuseon kokoelmat.

Helsingin kouluolojen kehitysvaiheita 1800-luvulla

Triviaalikoulu suljettuna Venäjän miehitettyä Helsingin	1808–1811
Kaupungin köyhäinkoulu aloitti Katajanokalla	1817
Yliopisto siirrettiin Helsinkiin	1827/1828
Ensimmäinen yksityinen oppikoulu perustettiin	1829
Sunnuntaikouluja perustetaan	1830-luku
Helsingfors Lyceum aloitti toimintansa Lauantaiseuran tuella	1831
Rouvasväen käsityökoulu tytöille	1834
Vuoro-opetuskoulu aloitti toimintansa	1837
Yksityinen pientenlastenkoulu aloitti toimintansa	1840
Triviaalikoulu lakkautettiin	1841
Fruntimmerskolan -tyttökoulu aloitti toimintansa	1844
Taideyhdistyksen piirustuskoulu aloitti toimintansa	1848
J. V. Snellman ajaa suomenkielisen koulun perustamista	1857
Yksityinen Suomenkielinen kansakoulu aloitti toimintansa	1858
Svenska normallyceum aloitti toimintansa	1864
Kansakouluasetus annettiin	1866
Kunnallinen kansakoulutoiminta aloitettiin	1867
Ensimmäinen suomenkielinen tyttökoulu aloitti toimintansa	1869
Ensimmäinen naisylioppilas	1870
Normaalikoulun suomenkielinen osasto siirretään Hämeenlinnaan ja Suomalainen alkeisopisto perustetaan sen tilalle	1870/1871
Veistokoulu aloitti Kasarminkadun kansakoulun yhteydessä	1871
Ensimmäinen kauppaoppilaitos aloitti toimintansa	1882
Helsingin musiikkiopisto perustettiin	1882
Ensimmäinen yhteiskoulu Läroverket för gossar och flickor aloitti	1883
Veistokoulu muutettiin Helsingin Ylemmäksi käsityöläiskouluksi	1885
Ensimmäinen suomenkielinen yhteiskoulu Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu aloitti toimintansa	1886
Suomalaisesta Alkeiskoulusta Suomalainen Normaalikoulu	1886
Annankadun uusi moderni kansakoulu valmistui	1886
Suomen Teollisuuskoulu aloitti toimintansa	1886
Ammattikoulut, alemmat käsityökoulut perustettiin	1892
Suomenkielinen Suomen Liikemiesten Kauppalaitos aloitti	1898

Julkaisija: Helsingin kaupungin tietokeskus
Helsingin kaupunginmuseo

Toimitus: Tutkija Panu Haavisto
Erikoistutkija Martti Helminen
Arkistotoimen päällikkö Eeva Miettinen
Tutkija Marja Pehkonen
Erikoistutkija Carl-Magnus Roos
Museolehtori Sauli Seppälä
Projektitutkija Jukka Tukkimäki

Ruotsinnos: Kielenkääntäjä Magnus Gräsbeck

Taitto: Offset-painaja Jukka Vesikansa

Graafinen suunnittelu:
Olli Turunen, Tovia Design Oy
Kannen kuva: Ukko Granbergin koulu.
Osasuurennos puukaiverruksesta, Rudolf Åkerblom.
Museovirasto.

Painopaikka: Paintek-Pihlajamäki Oy

ISBN: 952-473-606-3

*Koulussa noudatettiin tähän liitettyä
Lukujärjestystä,
Vanhemmat lapset.*

8-10	Muunnos- Ulkomaissa.	Tiivistä, Keskiväli- Ulkomaissa.	Toma- Ulkomaissa.	Päpäntä, Ulkomaissa.	Luvunmäl- Ulkomaissa.
10-11	Muunnos- Keskiväli- Ulkomaissa.	Luvunmäl- Keskiväli- Ulkomaissa.	Muunnos- Keskiväli- Ulkomaissa.	Luvunmäl- Keskiväli- Ulkomaissa.	Luvunmäl- Keskiväli- Ulkomaissa.
11-12	FM. ja Suomen Historian Käsikirja.	Käsikirja.	FM. ja Suomen Historian Käsikirja.	Käsikirja.	Käsikirja.
9-10	Luvunmäl- Keskiväli- Ulkomaissa.		Luvunmäl- Keskiväli- Ulkomaissa.		
10-11	Käsikirja.		Käsikirja.		
Suomenmäl- Keskiväli- Ulkomaissa.					
9-10	Työnkäyttö- Keskiväli- Ulkomaissa.	Käsikirja.	Työnkäyttö- Keskiväli- Ulkomaissa.	Käsikirja.	Käsikirja.
10-11	Käsikirja.	Luvunmäl- Keskiväli- Ulkomaissa.	Käsikirja.	Luvunmäl- Keskiväli- Ulkomaissa.	Luvunmäl- Keskiväli- Ulkomaissa.
11-12	Käsikirja.	Työnkäyttö- Keskiväli- Ulkomaissa.	Käsikirja.	Työnkäyttö- Keskiväli- Ulkomaissa.	Työnkäyttö- Keskiväli- Ulkomaissa.

Helsingin kaupungin tietokeskus
Helsingin kaupunginmuseo

